

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 11

TSHIVENQA LUAMBO LWA HAYANI (HL)
BAMMBIRI A U RANGA (P1)

NOVEMBER 2007

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri i¹/₄i li na masia³/₄ari a fumi (10).

PFESESANI:

1. Bammbiri he¼i ¼i na khethekanyo **tharu:** A, B na C.
2. Fhindulani mbudziso dzo¾he kha hedzi khethekanyo.
3. Khethekanyo i¿we na i¿we i tea u thoma kha sia¾ari ¼iswa. Hune khethekanyo i¿we na i¿we ya fhelela hone ni talele.
4. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
5. °walani zwi no vhalea nahone nga vhudele.
6. Ni dzhiele nzhele zwi ga zwa u vhalala, mupele¾o, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYON¶IVHO

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni µo kona u fhindula mbudziso dzo µisendekaho khao:

TFM (HIV) na VWFM (AIDS) ndi ngoho i sa hanedzwi.

NKOSI JOHNSON

Vharema vhanzhi vha khou farwa nga vhulwadze vhune ha pfi VWFM. VWFM i vhangwa nga TFM, ine ya vha vairasi. TFM i ita uri muvhili wa muthu u sa vhe na maanµa nga u huvhadza sisteme ya maswole a lwaho na malwadze a muvhili. Musi sisteme ya maswole a lwaho na malwadze a muvhili i si na maanµa, a i tsha kona u lwa na malwadze. A hu na dzilafho ¼a VWFM, hone arali ro¼he ri tshi nga shumisana ri nga kona u fhelisa vhulwadze uvhu.

Tshigwe tshifhinga zwi a konµa vhukuma u amba nga ha TFM na VWFM. Musi muthu a tshi wana uri u na vairasi, u a ofha vhukuma u vhudza mu¼we muthu. Hone vhezhi ha vhathu vha khou vhudza vha¼we uri vha TFM-phosethivi. Musi muthu a µivheaho vhukuma a tshi amba uri u na TFM, zwi ita uri vhathu vhanzhi vha µivhe nga ha vhulwadze uvhu.

Muha¼uli Vho-Edwin Cameron ndi mu¼homphei vhukuma Afrika Tshipembe. Ndi muha¼uli wa Khothe Khulwane. Vho dzhia tsheo ya u vhudza mu¼we na mu¼we uri vha na TFM. U vhudza vhathu nga ha uri u TFM-posethivi ndi tsheo i konµaho u i dzhia, nahone zwi ¼opa u na tshivhindi vhukuma.

Hu na mafhungo manzhi nga ha TFM na VWFM. Tshigwe tshifhinga zwi a konµa u µivha uri ngoho ndi ifhio. Jaco na Antoinette Fouche ndi vhafunani vhaswa vhane vha vha na TFM. Vha khou funza vhathu nga ha VWFM.

Jaco na Antoinette vha shuma kha khamphani khulwane ya zwa ndindakhombo sa vhaambasada vha zwa VWFM. Vha ya zwikoloni na vhuponi ho fhambanaho u mona na shango vha tshi funza vhatu uri vha nga piilisa na u »itsireledza hani uri vha si wane TFM na VWFM. Vha funza hafhu vhatu vhane vha vha na TFM uri vha nga tshila hani vhutshilo havhupi vhe na mutakalo wavhupi.

Tshiꞑwe tshifhinga vhana vha a pfa zwithu nga ha TFM kana VWFM vha si kone u pivha uri zwine vha khou pfa ndi zwone na. Vhaꞑwe vhana vha a swika hune vha vhilahela uri arali muꞑwe miꞑani ya havho a na VWFM, na vhone vha nga vha nayo. Ni humbule zwaurei vairasi ya VWFM a i tshimbili muyani, ndi ngazwo ni si nga si vhe nayo nga u dzula na muthu ane a vha na TFM kana VWFM.

Vhaꞑwe vhana vha humbula uri a vho ngo vhuya vha fanela u amba nga ha VWFM. Hone u amba nga ha zwidodombedzwa zwi nga ni thusa uri ni pfesese nga ha vhulwadze nga nꞑila ya khwine. Arali hu na zwꞑwe zwine zwa nga vha zwi tshi khou dina, ambani na vhabebi vhaꞑu, vhadededzi na vhadokotela. Wanani zwinzhi nga ha TFM na VWFM nga afho hune na nga kona.

Madzangano ane a **fara tshanꞑa** vhatu vhane vha vha na TFM na VWFM a a laꞑwa. A lingedza u ita uri vhutshilo vhu vha lelutshela na miꞑa yavho. Hu dovha hafhu ha vha na fhethu hune vhatu vhane vha vha na TFM na VWFM vha nga wana hone thuso.

Fhano Afrika Tshipembe hu na madzangano ane a nga sa *National Association of People Living with HIV and AIDS*, na mihasho ya zwa mutakalo ya mavundu. Hu na vha thuso ya zwa VWFM ya mahala ine ya ꞑekedza phindulo dza mbudziso iꞑwe na iꞑwe malugana na TFM na VWFM. U rwela luꞑingo hohu a hu badelwi na luthihi. Nomboro ya hone ndi 0800-012-322.

Mhasho wa zwa mutakalo wa lushaka Afrika Tshipembe na wone u ita zwinzhi uri vhatu vha pivhe nga ha VWFM. Tshithu tshithihi kha zwinzhi zwe wa ita wo humbela vhatsila uri vha pennde zwifanyiso kha dzimbondo nga ha VWFM. Zwifanyiso izwi zwi vhidzwa upfi ndi nyolo dza mbondoni.

Ngei Gugulethu, hune ha vha ngei Kapa, vhatsila vho ita nyolo dza luvhondoni kha luvhondo lulapfu lune lwa vha seli ha ringgini ya thekhisi khathihi na sentharani ya mavhengele. Vho vha vha khou ꞑoꞑa u sumbedza vhatu uri VWFM a i tou vha tshithu tshine wa tea u ofha. Hone ndi tshithu tshine wa nga ita zwiꞑwe zwithu, sa u thusa vhatu vhane vha vha na TFM na VWFM na u vha fha fulufhelo vhunga vhezhi havho vha tshi anzela u laꞑa tshovha.

Ni nga kona u ita zwithu zwinzhi u sumbedza uri ni na ndavha na vhathu vhane vha vha na VWFM. Tshithu tshithihi tshine na nga ita ndi u ambara riboni ya tsivhudzo ya VWFM. No no vhona vhathu vha thelevishini, vhatambi vha mitambo vha pivheaho na dziphuresidennde dzo ambara? Zwi sumbedza uri vha khou tikedza nndwa ndivhanyoni ya VWFM. Muḡwe na muḡwe u a pivha uri riboni tswuku yo imela mini. Afrika Tshipembe kanzhi riboni tswuku dzi itiwa nga malungu.

Iḡwe npila ine na nga sumbedza thikhedzo yaḡu ndi nga u dzhenelela kha pivha ḡa ḡifhasi ḡa zwa VWFM. Vhathu u mona na shango ḡoḡhe vha a ḡangana nga ḡa 1 Nyendavhusiku ḡwaha muḡwe na muḡwe sa thikhedzo ya nndwa ndivhanyoni ya VWFM.

Heyi ndi nndwa-yo-shoma. Ndi tshibalo.

- 1.1 Bulani vhathu vhararu vho ambaho nga ha tshiimo tshavho tsha TFM mafhungoni aya. (3)
- 1.2 ,eani ḡhalutshedzo ya mafurase o swifhadzwaho. (4)
- 1.3 Ndi ngani ni nga si kone u vha na TFM nga u dzula na muthu a re nayo? (2)
- 1.4 Ndi tshifhio tshiḡwe tshine muthu a nga ita u itela u sumbedza u tikedza vhathu vha re na TFM na VWFM? (2)
- 1.5 Sumbedzani u dzhia sia/luvhengelambiluni hu re khagala ho sumbedzwaho kha phara ya u thoma, ni dovhe ni sumbedze na uri mafhungo a hone o vha a tshi nga tea u vha o ḡwalwa nga npila-pe. (3)
- 1.6 ḡalutshedzani uri ndi ngani nyolo dzo vhewa he dza vhewa hone ho sumbedzwaho mafhungoni aya. (2)
- 1.7 ḡwalani mafhambanyi a maipfi o ḡwalwaho nga maḡeperetsendama mafhungoni aya ni dovhe ni a shumise u vhumba mafhungo a pfallaho. (4)
- 1.8 Sumbedzani uri ndi zwifhio zwine muḡwali a tama u tsivhudza vhavhali kha mafhungo aya. (2)
- 1.9 TFM na VWFM ndi tshithu tshithihi? No uisendeka nga mafhungo e na vhala tikedzani phindulo yaḡu. (2)
- 1.10 ḡalutshedzani muhumbulo muthihi muhulwane wo faredzwaho nga phara ya 6 na ya 7. (2)
- 1.11 Ndi vhufhio vhushaka vhu re hone vhukati ha tshifanyiso na mafhungo e na vhala? (2)

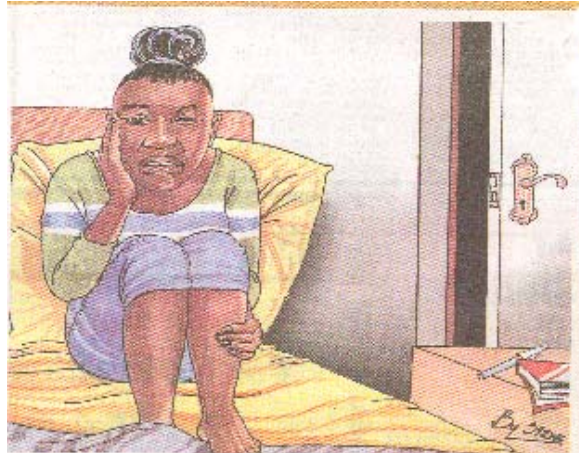
- 1.12   ¹alutshedzani uri akhronimi dzo shumiswaho dzo imela mini   (2)
ni dovhe ni
dzi ḡwale nga Tshiven»a.

30

¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A:

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO (SAMARI)

°walani mafhungo aya nga phara nthihi i re na maipfi a re vhukati ha 80 u swika 90 nga ha zwine muthu a nga tea u ita uri a fha³/_e vhukonani havhupi.

U FHA¹A VHUKONANI

Nga nnpa ha musu ni tshi tou vha muthu a si na ndavha na uri vhathu vha ri mini nga ha inwi, u fha³/_a vhukonani a zwi leluwi. Kha ri ri ni kha pi tou bva u ³/_uwa tshikoloni tshe na vha ni tshi dzhenha khatsho no pfulutshela kha tshiwe tshine a ni pivhi muthu na muthihi, kana no lwa nndwa khulu na khonani ya¹/_u na vhukonani ha fhela. Hezwi zwi nga ita uri ni fhedze mapuvha a¹/_u a tshikolo ni no³/_{he} kana ni ³/_{ope} khonani ntswa. Ni sa athu u ³/_{opa} khonani ni fanela u pivha khonani dzine na vha nadzo. Vhathu vhanzhi vha na khonani dzine dza ita kana dza funa zwithu zwine vha zwi funa. Humbulani nga zwine zwa ni takadza kana zwine na takalela u amba na khonani dza¹/_u.

Npila ine muthu a nga wana khonani ntswa ndi u dzula a tshi setshelela na u ³/_{angedza} vha¹/_{we}, zwine zwa nga itisa uri vhathu vha vhone uri ni a ambea na inwi. Ni nga kho¹/_a kha zwine vha konesa, hune vha dzula hone kana zwi¹/_{we}-vho. U ³/_u³/_{uwedza} uri vha pfe vho vho¹/_{holowa}, itani ni tshi amba nga ha inwi mu¹/_e. Ambani nga ha zwine na pivha na zwine na vha zwone u itela uri vha ni pivhe nga vhuphara.

Vhathu vha no shona a vha takaleli u kho¹/_{piwa}, zwa ralo vha mbo pi fhumula vha sa tsha amba tshithu. Khavho npila ya u fhindula u kho¹/_{piwa} ndi u setshelela na u livhuwa, hezwi zwi fha³/_a vhukonani. Na vhuya na fha³/_a vhukonani na vhathu vha zwiito zwi no fana na zwa¹/_u ni po vhona ni tshi pivhelwa u vha ni no³/_{he}; u ralo ha vha u fha³/_a vhukonani. ¹/_i³/_{uwedzeni} no pitika ngauri arali no vhuya na zwi kona ni nga dovha na zwi kona hafhu.

KHETHEKANYO YA C: PHENQA NA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

3.

3.1

A si zwavhu»i u remekanya ma¾aka ri tshi a remela khuni na mpfo. U wana na ngala dza miri dzi si tsheeho nga ayo **mafhang**a a sa fhiri zwone. Tsha khwine ndi u tou founela mapholisa uri a fare vhathu avha.

3.1.1 Bulani mishumo ya maitimasikwa a tevhelaho mafhungoni ayo: remela, remekanya. (2)

3.1.2 °walani ipfi ¼i tevhelaho nga luambo lwa musanda no ¼i shumisa fhungoni ¼i pfalaho: mpfo. (2)

3.1.3 Lulamisani ipfi ¼o swifhadzwaho ni ¼i shumise fhungoni ¼i pfalaho. (2)

3.1.4 Ri ½eeni pfanywa ya ipfi **ngala** i kha fhungo ½e na tou uisikela. (1)

3.1.5 Topolani ipfi ¼ithihi ½e ¼a tou pambwa, ni ri ½ee ipfi na luambo lwe ¼a pambwa khalwo (2)

3.1.6 Isani ¼ifurase ¼o sendamiswaho kha thenda. (1)

3.2 Vhalani mufhindulano vhukati ha Ma¾akuvhona na Mudowi musi vho ¾angana khefini ya Khavhambe.

Ma¾akuvhona: (A tshi khou setshelelela) Mudowi mufunwa wanga ndi

inwi?

Mudowi: (A tshi khou setshelelela-vho):

Ma¾akuvhona, mufunwa wanga, ndi inwi?

Ma¾akuvhona: Ni a divha ni tou vha ¾hase; ipfi ¼a¾u ¼i tou nga ¼a tshi¾oni, meme dza milo¾wana ya¾u dzi tou nga dzo tou tshetshelelwa sa dza tshitemba. Ni tshi sea ni tou vha madzanga a ma¾o. Ndi tshi ni sedza ma¾o anga a a fura.

Mudowi: Hafhu inwi a ni funi zwone u khoqa muthu.

Ni nga sokou

ralo ngauri no n¾uvha. Tshi¾uvho tshi ma¾oni, lufuno lu mbiluni mufunwa wanga. N½e nda sa malwa nga inwi ndi a pinembeledza.

- 3.2.1 Topolani figara tharu dza muambo dzo fhambanaho dze Ma%akuvhona a dzi shumisa kha u fhuredzela Mudowi kha zwa lufuno, ni ri %ee na %halutshedzo dza hone. (6)
- 3.2.2 Nga ipfi milo%wana, Ma%akuvhona u khou bvisela khagala vhuipfi vhufhio? (1)
- 3.2.3 Zwi sumbaho uri Ma%akuvhona o tswa mbilu ya Mudowi tsho%he ndi hezwi:
(Nangani phindulo nthihi i re yone) (1)
- A Mudowi a tshi amba na Ma%akuvhona u ri 'mufunwa
B wanga'.
C Mudowi u ri a sa malwa nga Ma%akuvhona u a pinembeledza. (1)
Ma%akuvhona u ri a tshi mu sedza ma%o awe a a fura.
- 3.2.4 Ri %eeni dzina %a %imudi %o swifhadzwaho na mushumo wa%o. (2)
- 3.3 %alelani khungedzelo i tevhelaho uri ni kone u fhindula mbudziso dzo pisendekaho khayoy:

- 3.3.1 Khungedzelo iyo ndi ya mini? Tikedzani phindulo ya%u. (2)
- 3.3.2 Khephusheni ya iyi khungedzelo ndi ifhio? (1)
- 3.3.3 Hu na maipfi manzhi a songo pele%waho zwone, inwi a topolani ni a lulamise. (3)
- 3.3.4 Hu na maipfi e a baekanywa zwi songo tea, inwi a khethekanyeni nga ngona. (2)

3.3.5 Ni nga kwama hani bindu i¼i arali ni tshi khou (2)
%oµa thuso?

30

¹HANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C:

70

MARAGAGU¹E: